LATVIJAS ARHĪVI

RECENZIJAS

KOMPLEKSĀS AVOTU BĀZES VEIDOŠANA 1949. GADA DEPORTĀCIJAS VĒSTURES JAUTĀJUMU IZPĒTEI UN KRĀJUMS "1949. GADA 25. MARTĀ IZVESTO BALSIS"

Saleniece, Irēna (sast.). ***1949. gada 25. martā izvesto balsis: Dažu Daugavpils un Ilūkstes apriņķa deportēto ģimeņu likteņi mutvārdu vēstures avotos un arhīva dokumentos.*** **Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2008. 399 lpp.: il.**
ISBN 978-9984-14-378-1.

Kopš 20. gadsimta 90. gadiem 1949. gada deportācijas vēsture ir Latvijas historiogrāfijas uzmanības centrā, par ko liecina vairāki pētījumi un vēstures apceres, kurās aplūkoti padomju represīvās politikas jautājumi. Viens no nozīmīgākajiem faktoriem, kas sekmē deportācijas vēstures izpēti, ir vēstures avotu apzināšana un reprezentācija avotu krājumos. Veidojot krājumus, Latvijas arheogrāfi priekšroku tradicionāli[1] dod dokumentārajiem avotiem, kuri sniedz precīzāku informāciju par dažādiem 1949. gada deportācijas vēstures aspektiem; parasti šie dokumenti ievietoti izdevumos, kuri aptver plašāku vēstures jautājumu klāstu, kas saistīts ar padomju politikas Latvijā īstenošanas gaitu un ar šīs politikas sekām.[2] Līdz ar dokumentārajiem avotiem minamas arī memuāru publikācijas, kurās ietilpst ierindas cilvēku – padomju politikas upuru atmiņas, tai skaitā – par 1949. gada deportācijas norisi un izsūtīto cilvēku likteņiem.[3] Par nozīmīgāko ieguldījumu 1949. gada deportācijas vēstures izpētē var uzskatīt grāmatu "Aizvestie. 1949. gada 25. marts", kurā, balstoties uz Latvijas Valsts arhīva datubāzi "1949. gada 25. martā no Latvijas deportētie iedzīvotāji", publicēts deportēto Latvijas iedzīvotāju saraksts.[4]

Diemžēl līdz šim laikam netika konstatēti nopietni mēģinājumi divas nozīmīgākās vēstures avotu grupas – varas institūciju radītos dokumentus un ierindas cilvēku sniegtās liecības – publicēt vienkopus un tādējādi tos integrēt vienā vēstures avotu dabiskajā kompleksā,[5] kas dotu iespēju veidot vispusīgu priekšstatu par šo traģisko notikumu Latvijas vēsturē.

Daugavpils Universitātes profesores, vēstures doktores Irēnas Salenieces sagatavotā krājuma "1949. gada 25. martā izvesto balsis" principiāla novitāte

saistīta ar to, ka tajā atveidots un gandrīz pilnīgi iespiests vēstures avotu dabiskais komplekss, uz kuru balstoties 1949. gada deportācijas vēsturi var pētīt dziļi un vispusīgi, fokusējoties uz atsevišķu cilvēku – staļiniskā terora upuru – likteņiem. Publikācijas ideja skaidri pausta grāmatas ievadrakstā "*Ieklausoties izvesto balsīs: Mutvārdu vēstures avotu un arhīva dokumentu liecības par 1949. gada 25. marta deportāciju*", kas vienlaikus veic arī arheogrāfiskā priekšvārda funkciju: "[..] *arhīva dokumenti atklāj mums pagātni no varas pozīcijām un gandrīz pilnīgi ignorē šajā notikumā iesaistīto cilvēku individuālo pieredzi. Bet tikai viņi zina, ko izjuta un pārdomāja aizturēšanas, izvešanas un izsūtījuma laikā. Tikai viņi atceras, kā mācījās orientēties svešajā Sibīrijas dabas un cilvēkvidē, kā spēja pielāgoties jaunajiem apstākļiem* [..]. *Acīmredzama ir nepieciešamība apvienot arhīva dokumentus un mutvārdu vēstures avotus.*"[6] Tādējādi krājumā "1949. gada 25. martā izvesto balsis" iespiesto vēstures avotu kompleksu veido, no vienas puses, arhīva dokumenti – Daugavpils un Ilūkstes apriņķa deportēto Grigorjevu, Redzobu, Kalvānu un Skladovu ģimeņu uzskaites lietas,[7] bet, no otras puses, šo ģimeņu pārstāvju – 1949. gada 25. martā izvesto Glikērijas Mukānes (Grigorjevas), Irinas Grigorjevas, Zelmas Redzobas (Kalvānes), Mirdzas Staltmanes (Redzobas), Ritvalda Redzoba un Jefrosinijas Siļčonokas (Skladovas) – dzīvesstāsti, kas tika ierakstīti 2003.–2004. gadā Daugavpils rajona Vaboles un Salienas pagastā Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra organizēto ekspedīciju laikā.[8]

Lai gan šā vēstures avotu kompleksa ietvaros arhīva dokumenti un mutvārdu vēstures avoti (dzīvesstāsti) ir būtībā līdzvērtīgi, tomēr jāatzīst, ka izvairīties no publicējamo avotu hierarhiskās sakārtošanas nav iespējams. Šajā krājumā priekšplānā faktiski tiek izvirzīti mutvārdu vēstures avoti, kuri ļauj atveidot vēsturi it kā "no apakšas", ielūkojoties pagātnē ierindas cilvēku acīm, atklāt cilvēku pašu attieksmi pret nozīmīgiem un mazsvarīgiem vēstures faktiem, šīs attieksmes evolūciju, noskaidrot vēstures gaitas iejaukšanos cilvēka dzīves gājumā.[9] Prioritāro uzmanību mutvārdu vēstures avotiem, bez šaubām, nosacīja krājuma sastādītājas profesores I. Salenieces, Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra vadītājas, zinātniskās intereses, kas saistītas ar mutvārdu vēstures teorētisku, metodoloģisku un metodisku jautājumu izpēti. Taču arī krājuma koncepcija prasa akcentēt un aktualizēt vispirms ierindas cilvēku liecību – dzīvesstāstu – informatīvo potenciālu, veidojot 1949. gada deportācijas vēstures rekonstrukciju caur šo avotu prizmu. Krājuma hronoloģiskās, tematiskās un teritoriālās robežas ir samērā

šauras – tajā iespiesti vēstures avoti, kuri sniedz informāciju tikai par četrām ģimenēm, kuru pārstāvji 1949. gadā dzīvoja divos pagastos – Daugavpils apriņķa Stradiņu pagastā un Ilūkstes apriņķa Salienas pagastā. Tāpēc krājumā publicētie vēstures avoti atspoguļo 1949. gada deportācijas vēsturi it kā "mikrolīmenī", atklājot "cilvēka eksistences dažādās šķautnes, tādējādi ļaujot apjēgt vēstures procesa sarežģītību un katra notikuma neatkārtojamību".[10]

Speciāli atzīmējami mutvārdu vēstures avotu publicēšanas paņēmieni, kuri sīki atrunāti krājuma arheogrāfiskajā ievadā.[11] Jāpiekrīt krājuma sastādītājai, ka "viens no būtiskākajiem mutvārdu vēstures avotu publicēšanas kvalitātes kritērijiem ir maksimāla stāstījuma autentiskuma saglabāšana."[12] Lai gan ASV un Rietumeiropā jau relatīvi sen izveidojušās un nostiprinājušās mutvārdu vēstures avotu publicēšanas tradīcijas, tomēr Latvijā šis krājums ir būtībā pirmā mutvārdu vēstures avotu publikācija, kura atbilst tieši *vēstures* avotu edīcijas prasībām,[13] kuras jāievēro, lai avotu publikācijas būtu iespējams izmantot vēstures pētniecībā. Acīmredzot galvenā iezīme, kas atšķir vēsturnieka sagatavoto mutvārdu vēstures avotu publikāciju no publikācijām, kuras veido saskarjomu – filozofijas, psiholoģijas, antropoloģijas u.tml. – speciālisti, ir tieksme padarīt publicējamo mutvārdu vēstures avotu informāciju pēc iespējas konkrētāku un precīzāku, respektīvi, – korelēt mutvārdu vēstures avotu liecības ar alternatīvu vēstures avotu – vispirms dokumentu – informāciju. Tāda pieeja mutvārdu vēstures avotu izpētē ir dabiska, jo vēstures zinātnes uzmanības centrā ir vēstures procesa faktiskā puse, tāpēc pat cilvēku jūtas, pārdzīvojumi un citas "iekšējās pasaules" izpausmes skaidri un nepārprotami lokalizējamas vēstures notikumu kopainā un vēstures procesa hronoloģiskajā skalā. Krājumā "1949. gada 25. martā izvesto balsis" publicēto mutvārdu vēstures avotu liecības ir maksimāli konkretizētas, pateicoties, no vienas puses, sīkajai informācijai par teicējiem, bet, no otras puses, – dokumentārajiem (alternatīvajiem) avotiem.

Tai pašā laikā krājuma sastādītājai bija jārisina virkne sarežģītu uzdevumu, kas saistīti ar mutvārdu vēstures avotu transkribēšanas[14] un publicēšanas tehniku: mutvārdu vēstures avota tapšanas (respektīvi, intervijas norises) laikā notiekošās komunikācijas neverbālā satura, kas pausts žestos, mīmikā, citās emocionālās izpausmēs, atveide; respondentu runas individuālās specifikas, to skaitā – Latgales dialektisko īpatnību gan latviešu, gan krievu valodā saglabāšana; vienā un tajā pašā intervijā vairāku sinhroni lietotu valodu adekvāta reprezentācija mutvārdu vēstures avotu transkripcijās. Jāatzīmē, ka grāmatā "1949. gada 25. martā izvesto balsis" šo uzdevumu risināšana balstās uz publicējamo mutvārdu vēstures avotu radošo interpretāciju,[15] par ko liecina, piemēram, krājuma sastādītājas pieeja vienā un tajā pašā dzīvesstāstā dažādu lietotu valodu reprezentācijā: "Intervijas skanējumā parādās, cik labi teicējs prot visas lietojamās valodas, cik bieži viņš tās lieto, vai viņš zina valodu vai tikai lieto dažus izteicienus utt. Attiecīgi arī atveidojumā tas var parādīties kā citā valodā brīvi un pareizi pateiktās frāzes vizuālais (rakstiskais) ekvivalents vai kā teicējam piemītošā akcenta vizualizēta imitācija."[16]

Visā visumā var apgalvot, ka mutvārdu vēstures avotu smalkā edīcijas tehnika deva iespēju krājuma sastādītājai sekmīgi risināt pašu sarežģītāko uzdevumu – publicēt dzīvesstāstus (kuri *nav* pieskaitāmi pie *rakstītajiem* vēstures avotiem), saglabājot to autentiskumu. Turklāt arheogrāfiskie paņēmieni, kas izmantoti mutvārdu vēstures avotu edīcijā, labi saskan ar arhīva dokumentu publicēšanas paņēmieniem, tāpēc

krājumam raksturīga iekšējā integritāte, kura adekvāti atspoguļo publicēto avotu kompleksa viengabalainību.

Arhīva dokumentu publicēšanas tehnika visumā pārdomāta un atbilst jaunāko laiku vēstures dokumentu edīcijas noteikumiem, kuri tika vairākkārt aprobēti zinātniskajā arheogrāfijā. Kaut gan īsā atruna arheogrāfiskajā priekšvārdā, ka avotu reprezentācijā "tika ievēroti arhīva dokumentu un fonodokumentu publicēšanas noteikumi",[17] šķiet, prasa zināmu konkretizāciju, it sevišķi ņemot vērā, ka šie noteikumi daļēji atšķiras no Latvijas Valsts vēstures arhīva pieņemtajiem dokumentu edīcijas noteikumiem.[18] Daži no dokumentu edīcijas paņēmieniem atzīmējami speciāli.

Var piekrist krājuma sastādītājai, ka publicējamo dokumentu tekstu atveidē nav jātiecas pēc oriģinālu *ārējās* formas pilnīgas saglabāšanas, jo informācija, kuru sniedz dokumenta veidlapa, virsraksts un apstiprinājuma daļa, daļēji iekļaujama vai nu dokumenta publikācijas virsrakstā, vai arī leģendā.[19] Tai pašā laikā dokumentu pamatveidu fotoattēli, kas publicēti grāmatā,[20] ļauj lasītājam izveidot priekšstatu arī par publicēto avotu ārējo izskatu. Publikācijā tekstu atveide oriģinālvalodā ir precīza; visumā tā atbilst mūsdienu pareizrakstības likumiem (kas ir pieļaujams, lai neradītu lasītājiem papildu problēmas), tomēr atsevišķos gadījumos pilnīgi saglabātas oriģinālu tekstu īpatnības, ieskaitot kļūdas, jo, kā atzīmē krājuma sastādītāja, dažreiz šīs īpatnības "*būtiski papildina informāciju par dokumenta autoru vai ar to saistīto situāciju*".[21]

Vērību ir pelnījuši gan publicēto dokumentu arheogrāfiskie virsraksti, kuri ir ļoti informatīvi un gandrīz izsmeļoši raksturo dokumentu tekstu saturu, gan arī leģendas, kas sniedz informāciju ne tikai par dokumentu glabāšanas vietu (arhīva šifrs) un autentiskuma pakāpi, bet arī par šo vēstures avotu paleogrāfiskajām (ārējām) iezīmēm; nepieciešamības gadījumā leģendās arī piedāvāti nedatēto dokumentu datēšanas pamatojumi. Atzīmes dokumentā publicētas pēc leģendas.

Kopumā krājumā "1949. gada 25. martā izvesto balsis" ietilpst 161 dokuments; daži dokumenti, kuri nesatur kaut kādu unikālu informāciju, reprezentēti regestu veidā. Dokumentu publikācijas novitāte saistīta ar to, ka krājumā gandrīz pilnīgi iekļauta izsūtītās Grigorjevu ģimenes uzskaites lieta.[22] Šai sakarā būtu jāatzīmē, ka rakstīto avotu apzināšanas un atlases publicēšanas mērķis ir panākt pēc iespējas augstāku vēstures avotu reprezentativitātes pakāpi krājumos. Tāpēc jebkurai kvalitatīvai avotu publikācijai ir jābalstās uz avotu vēsturiskā (dabiskā) kompleksa pilnvērtīgu rekonstrukciju, kas ļauj izvairīties no patvaļības (dažreiz – arī tendenciozitātes) publicējamo dokumentu izlases veidošanā.[23] Būtībā vienas arhīva lietas visu dokumentu publicēšana bez speciālās atlases pilnīgi atbilst zinātniskās arheogrāfijas ideālam – pētniekam (kā arī ierindas lasītājam) piedāvāts vēstures avotu sakopojums, kas izveidojies spontāni, tāpēc lasītājiem netiek "uzspiests" kaut kāds noteikts pagātnes redzējums – viņi paši var to veidot, ielūkojoties dokumentos (un mutvārdu vēstures avotos). Citu ģimeņu – Redzobu, Kalvānu un Skladovu – uzskaites lietas publicētas fragmentāri:[24] no šīm lietām krājumā iekļauti tikai atsevišķi dokumenti, kas vai nu neparādās Grigorjevu lietā, vai satur svarīgu vēsturisku informāciju, kura ir nepieciešama, lai adekvāti interpretētu dzīvesstāstu liecības.

Krājuma "1949. gada 25. martā izvesto balsis" mērķauditoriju būtiski paplašina saturīgi kopsavilkumi, publicēto mutvārdu vēstures avotu apraksti un iespiesto arhīva dokumentu saraksti angļu un krievu valodā. Strīdīgs ir jautājums par rādītāju sastādīšanas nepieciešamību vēstures avotu krājumam, kurā reprezentēta

informācija par nedaudzu ierindas cilvēku likteņiem, par vēstures procesa norisi "mikrolīmenī". No vienas puses, vietu un personu skaits ir visai ierobežots, tāpēc vietu rādītāju un personu rādītāju var uzskatīt par "liekiem" publikācijas elementiem (acīmredzot tieši tāpēc krājumā nav šo rādītāju). Tai pašā laikā arheogrāfiskā tradīcija prasa uzskatīt šos rādītājus par kvalitatīvās avotu publikācijas nepieciešamajām sastāvdaļām.

Mutvārdu vēstures avotu un arhīva dokumentu krājums "1949. gada 25. martā izvesto balsis" atzīstams par nopietnu ieguldījumu mūsdienu Latvijas arheogrāfijā. Tai pašā laikā publikāciju var uzskatīt par savā ziņā *situatīvo* pētījumu, kas spilgti un dziļi parāda Latvijas vēstures traģiskākos notikumus. Tāpēc par deklarāciju nevar uzskatīt krājuma sastādītājas profesores Irēnas Salenieces tēzi, ka mutvārdu vēstures avotu un arhīva dokumentu "*informācijas vienlaicīga izmantošana padara notikumu rekonstrukciju daudz dziļāku un pilnvērtīgāku, bet dažreiz pat sniedz atbildes, kuras nevar atrast, strādājot tikai ar vienu avotu veidu*."[25] Būtībā šajā krājumā publicētie vēstures avoti rada šādu notikumu nepiespiestu un spožu rekonstrukciju.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

[1] Prioritāra uzmanība dokumentārajiem vēstures avotiem ir viena no noturīgākajām tradīcijām vēstures pētniecībā. Šī tradīcija sakņojas 19. gadsimta pozitīvisma historiogrāfijā un atspoguļo akadēmiskās vēstures zinātnes tieksmi pēc skaidrības, noteiktības un precizitātes vēstures faktu apgaismošanā.

[2] Piemēram, sk.: Pelkaus, E. (atb. red.). *Okupācijas varu politika Latvijā, 1939–1991: Dokumentu krājums*. Rīga, 1999; Riekstiņš, J. (sast.). *Izpostītā zeme: PSRS okupācijas armijas nodarītie zaudējumi Latvijas laukiem*. 2. [daļa]. Rīga, 1997; Riekstiņš, J. (sast.). *Represijas Latvijas laukos: Dokumenti un materiāli (1944–1949)*. Rīga, 2000; Šneidere, I. (atb. red.). *Latvija padomju režīma varā, 1945–1986: Dokumentu krājums*. Rīga, 2001, un daudzi citi.

[3] Interesanti memuāru sakopojumi iespiesti krājumos: Līce, A. (sast.). *Via Dolorosa: Staļinisma upuru liecības*. 1.–5. sēj. Rīga, 1990–1998; *Es sapni par Dzimteni pagalvī likšu: Latvieši padomju vergu nometnēs un izsūtījumā: Atmiņu un dokumentu krājums*. 1.–3. grām. Rīga, 1993–1996.

[4] *Aizvestie: 1949. gada 25. marts.* 1., 2. sēj. Rīga, 2007. Šo izdevumu var uzskatīt par regestu publikāciju – tā reprezentē atlasītu un klasificētu informāciju par deportētajiem, kura iegūta no izsūtīto uzskaites lietām, kas glabājas Latvijas Valsts arhīvā.

[5] Par vēstures avotu dabisko, vēsturiski izveidojušos kompleksu nozīmi, veidojot pagātnes pilnvērtīgas un vispusīgas rekonstrukcijas, sk. sīkāk: Ivanovs, A. Dokumentu kompleksa apzināšana, rekonstrukcija un izpēte: arheogrāfiskie un avotpētnieciskie aspekti. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*. 2006. 10: 76–88.

[6] Saleniece, I. (sast.). *1949. gada 25. martā izvesto balsis: Dažu Daugavpils un Ilūkstes apriņķa deportēto ģimeņu likteņi mutvārdu vēstures avotos un arhīva dokumentos*. Daugavpils, 2008. 10. lpp.

[7] LVA, 1894. f., 1. apr., 7639., 1617., 2647., 8112. l.

[8] Dzīvesstāstu skaņu ieraksti glabājas Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra mutvārdu vēstures avotu krājumā (DU MV); interviju numuri krājuma katalogā – 72, 73, 195, 216, 180. Intervija ar Ritvaldu Redzobu pierakstīta 2007. gadā (DU MV 401).

[9] Sk. sīkāk: Ivanovs, A. Mutvārdu vēstures avoti – iemiesotā atmiņa. Grām.: *Atmiņa kultūrvēsturiskā kontekstā*. 2. daļa. Daugavpils: DU izdevniecība "Saule", 2002. 75.–84. lpp.

[10] Saleniece, I. (sast.). *1949. gada 25. martā izvesto balsis*.. 9. lpp.

[11] Turpat. 16.–19. lpp.

[12] Turpat. 16. lpp.

[13] Jāatzīmē, ka līdz šim laikam Latvijā dzīvesstāstus publicēja nevis vēsturnieki, bet speciālisti filozofijā, psiholoģijā, antropoloģijā. Piemēram, sk.: Zirnīte, M., Hinkle, M. (sast.). *Mutvārdu vēstures avoti: Izlase*. Rīga, 2003.

[14] Par sākotnējo mutvārdu vēstures avotu uzskatāms tieši skaņu (vai video) ieraksts.

[15] Jāteic, ka gandrīz vienmēr interpretācijas izejas punkts ir pētnieka intuīcija.
[16] Saleniece, I. (sast.). *1949. gada 25. martā izvesto balsis*.. 18. lpp.
[17] Turpat, 11. lpp. Noteikumi, kas minēti šajā citātā, tika apkopoti 1990. gadā PSRS Ministru Padomes Galvenās arhīvu pārvaldes izdotajos norādījumos: *Правила издания исторических документов в СССР.* 2-е, перераб. и дополн. изд. Москва, 1990. Lai gan šie norādījumi sniegti padomju okupācijas laikā, tomēr jāatzīst, ka visumā tie ir loģiski un lietderīgi, jo tālaika ideoloģijas ietekme konstatējama lielākoties rekomendācijās, kas attiecas uz avotu atlasi publicēšanai, nevis uz dokumentu tekstu atveidi un dokumentu arheogrāfisko noformējumu.
[18] Piemēram, sk.: Vītola, L. *Publikācijai sagatavoto dokumentu arheogrāfiskais noformējums*. [Rīga, 1996. Latvijas Valsts vēstures arhīva nepublicēta instrukcija].
[19] Recenzējamajā krājumā šis edīcijas princips atsevišķos gadījumos netiek konsekventi ievērots, acīmredzot tāpēc, ka sastādītājas skatījumā dažu dokumentu ārējais veidols sniedz papildu liecības par laikmeta „garu" un vēstures reālijām.
[20] Diemžēl grāmatai trūkst tajā publicēto fotoattēlu saraksta.
[21] Saleniece, I. (sast.) *1949. gada 25. martā izvesto balsis*.. 14. lpp.
[22] Turpat, 69.–184. lpp. (dokumenti Nr. 1–125). Netiek publicēti tikai atsevišķi dokumenti, kuri ietilpst šajā lietā. Lielākoties tie ir dokumenti ar identisku saturu; no tiem parasti publicēts tikai viens, bet pārējie minēti leģendā.
[23] Sk. sīkāk: Ivanovs, A. Arheogrāfija, avotu mācība un vēstures speciālās zinātnes jaunāko laiku Latvijas vēstures izpētē. *Latvijas Vēsture: Jaunie un Jaunākie Laiki*. 2007. 2(66): 15–28; Ivanovs, A. Latvijas arheogrāfija un rakstīto vēstures avotu saglabāšanas un popularizēšanas problēmas. Grām.: *Kultūras krustpunkti: Latvijas Kultūras akadēmijas zinātnisko rakstu krājums*. 4. laid. Rīga, 2008. 42.–50. lpp.
[24] Jāatzīmē, ka līdz ar uzskaites lietām krājumā publicētas arī arhīva izziņas par Grigorjevu, Kalvānu, Redzobu un Skladovu ģimeni.
[25] Saleniece, I. (sast.) *1949. gada 25. martā izvesto balsis*.. 10. lpp.

Aleksandrs Ivanovs

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA GADAGRĀMATA – SEPTĪTAIS LAIDIENS

Strods, Heinrihs (sast., zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006. Karš pēc kara: 1944–1956.* Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2007. 337 lpp.: il.
ISSN 1407-6330; ISBN 978-9984-9931-3-3

2007. gadā klajā nāca Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmatas septītais laidiens. Pirmais izdots 2000. gadā, atskatoties uz muzeja darbu 1999. gadā un apkopojot genocīda politikai un praksei veltītos pētījumus. Tā redakcijas priekšvārdā pausts gadagrāmatas izveides mērķis: *"Liela nozīme okupācijas seku novēršanā ir patiesas Latvijas vēstures atjaunošanai, Latvijas okupācijas laika vēstures dokumentēšanai, izpētei un skaidrošanai. Pirmais priekšnoteikums lielvaru okupācijas postošās darbības zinātniskā atmaskošanā jāsaista ar okupantu īstenotā genocīda slepenās politikas un prakses analīzi. Lai sniegtu arī savu ieguldījumu okupācijas laika vēstures patiesības atjaunošanā, komunistiskās "fatamorgānas" izgaisināšanā un nostalģijas palieku pārvarēšanā, Latvijas 50 gadu Okupācijas muzejs sāk izdot nozīmīgu pētījumu un rakstu kopojumu [..]. "Okupācijas muzeja gadagrāmata", ieņemot savu vietu Latvijas okupācijas laika vēstures dokumentēšanā, izpētē un skaidrošanā, ieguldījumu sniegs trijās jomās; pirmkārt, publicēs*

zinātniskos pētījumus; otrkārt, publicēs vēsturiskos dokumentus un attēlus; treškārt, informēs par galvenajiem notikumiem muzeja darbā."[1] Šo mērķi muzeja gadagrāmatas veidotāji ir konsekventi realizējuši katrā gadskārtējā laidienā.

Šobrīd Okupācijas muzeja gadagrāmata uzskatāma jau par pastāvīgu, regulāru notikumu Latvijas muzeju un kultūras dzīvē un vēstures izzināšanā. Reizēm vārdus "gadagrāmata" un "kalendārs" lieto kā sinonīmus, lai gan to izpratnē ir atšķirība. Kalendāru misija ir vairāk prognozējoša, konkrētā nākamā gada pamatkontūras iezīmējoša. Turpretī gadagrāmatu uzdevums ir vairāk rezumējošs, proti, – atskats uz visiem gada laikā paveiktajiem darbam, vienlaikus arī solot – darbam būs turpinājums nākamgad. Turklāt gadagrāmatas un kalendāri pieder pie senākajiem un tradīcijām bagātākajiem periodisko izdevumu veidiem cilvēces vēsturē, – tie vēsta par stabilitāti, turpinājumu un pēctecību. Arī muzeju dzīvē.

2008. gada vasarā Okupācijas muzejs lūkojās uz savas pastāvēšanas 15 gadiem un ar vērienu zīmēja nākotnes perspektīvu – jaunu, bagātu ekspozīciju, jaunas telpas un emocionālu piemiņas zīmi svētbirzs veidolā, plašāku pedagoģijas un komunikācijas darbu.[2]

Okupācijas muzeja 2006. gada gadagrāmatu, kuras pamattēma – "Karš pēc kara. 1944–1956", veido piecas daļas "Apcerējumi", "Dokumenti", "Muzeja darbs", "Recenzijas" un "Forums". Grāmatas pirmajā lappusē Andas Līces smeldzes piestrāvotie, dzīvesgudrie ieskaņvārdi par karu, kurā īstenībā nav uzvarētāju, lauru, skaistuma, cēluma ... Tās ir tikai ilūzijas, filmu radīti mīti. Karš ir "tikai drupas, kara mūžīgais piemineklis – drupas ar maitu putniem, mirušos kokos satupušiem". Vēsturnieks Heinrihs Strods ievadā "Karam pēc kara – 50" uzsver, ka 2006. gadā cīņai pret okupācijas varu, kas guvusi apzīmējumu "karš pēc kara", atzīmējam 50 gadus un Latvijā šim laikposmam kopš 1996. gada veltītas grāmatu sērijas, rakstu krājumi, atmiņu izdevumi, izstādes u.c. Šobrīd vairāki vēsturnieki – Z. Turčinskis, J. Viļums, R. Jansons – strādā pie monogrāfiska rakstura pētījumiem. Arī aplūkojamā gadagrāmatas laidienā šai tēmai veltīta liela uzmanība.

Pirmajā daļā ievietoti vairāki pētījumi, tomēr gadagrāmatas pamattēma te nav dominējošā. Tai veltītas divas publikācijas – Zigmāra Turčinska raksts "Karš pēc kara: Latvijas nacionālo partizāņu cīņas 20. gadsimta 40. gadu beigās–50. gadu sākumā" un Aleksandra Kokurina "PSRS Iekšlietu tautas komisariāta un Iekšlietu ministrijas orgāni cīņā ar bruņoto nacionālo pagrīdi Rietumukrainā, Rietumbaltkrievijā, Lietuvā, Latvijā un Igaunijā. 1939–1953". Z. Turčinska raksts ir apkopojoša rakstura pētījums, kura uzdevums ir aptvert informāciju un atziņas, kas par nacionālo partizāņu cīņām iegūtas un radītas desmitgadē pēc H. Stroda grāmatas "Latvijas nacionālo partizāņu karš 1944.–1956. gadā" iznākšanas. Z. Turčinskis raksta ievadā uzsver, ka "*nacionālo partizāņu cīņas bija Otrā pasaules kara kauju pēdējais akords Latvijā*", ar kuru vēl saistījās cerības atgūt zaudēto neatkarību un sagaidīt Rietumvalstu palīdzību. Tajā dominē hronoloģiskā pieeja, iezīmējot nacionālo partizāņu cīņu galvenos posmus un notikumus, kā arī sniedzot to raksturojumus. Raksta izteiksme ir lakoniska, ļaujot runāt faktiem. Z. Turčinskis akcentē terminoloģijas nozīmi vēstures pētījumos, viņš kritizē padomju terminu latviskošanu, kas tādējādi jau tīri diskursīvi padomju okupācijai piešķir nozīmi –"mūsējā". Viņš norāda: "*Manuprāt, šī terminoloģiskā pretruna pati par sevi ir interesanta liecība par to, ka padomju okupācijas laikā ir izaugušas veselas paaudzes, kurām tas ir viņu laiks: bērnība, jaunība un visa dzīve. Līdz ar to, lai arī ar prātu tiek runāts par okupāciju, tomēr zemapziņā to uztveram kā mūsu laiku,*

un terminoloģija to lieliski parāda."[3] Savā rakstā autors konsekventi lieto oriģinālterminoloģiju, parindēs sniedzot atsevišķu terminu detalizētu skaidrojumu. A. Kokurina raksts ietver bagātīgu faktu materiālu par PSRS Iekšlietu tautas komisariāta un Iekšlietu ministrijas orgāniem, kuru uzdevums bija cīņa pret nacionālo pagrīdi, tomēr sniegt vērtējumu autors atturas. Rakstā rodamā informācija, domājams, būs noderīga pētniekiem, izzinot padomju represīvo orgānu darbību.

Pārējie Okupācijas muzeja gadagrāmatā iekļautie raksti nav veltīti "karam pēc kara". H. Strods piedāvā pētījumu "PSRS ideoloģiskā protektorāta veidošana Latvijā 1936.–1940. gadā". Tajā, izmantojot Krievijas Federācijas Ārlietu ministrijas arhīva PSRS vēstniecības Latvijā fonda un Krievijas Federācijas Valsts arhīva Vissavienības Kultūras sakaru biedrības fonda materiālus, aplūkoti Padomju Savienības un Latvijas t.s. kultūras sakari, kuru patiesais uzdevums bija nostiprināt padomju ideoloģisko ietekmi Latvijā, iegūt atsevišķu sabiedrībā pazīstamu cilvēku simpātijas, veidot PSRS sūtniecības pārstāvju kontaktu tīklu ar vietējiem iedzīvotājiem. H. Strods apraksta konkrētus pasākumus – literatūras, fotogrāfiju, skaņuplašu un nošu izplatīšanu, kino filmu izrādes, propagandas publikācijas Latvijas preses izdevumos –, kā arī PSRS Draudzības biedrības un Nikolaja Rēriha biedrības lomu PSRS ietekmes izplatīšanā. Viņš norāda, ka "*visizcilākais notikums no PSRS vēstniecības viedokļa bija Latvijas Oktobra sociālistiskās revolūcijas 22. gadadienas atzīmēšana Latvijas Radiofonā 1939. gada 7. novembra vakarā pulksten 18.45 .., kad liela daļa iedzīvotāju, kuriem bija radioaparāti, atradās mājās. [..] Šai oficiālajai PSRS valsts svētku atzīmēšanai pēc PSKP apstiprināta repertuāra Latvijas Radio bija jāpieradina Latvijas pilsoņi atzīmēt šos svētkus tādā veidā, kā to noteica šī valsts, kaut arī šoreiz vēl bez partijas un valsts vadītāju uzrunām, kā tas notika jau pēc gada*".[4] H. Strods aicina pārdomāt līdz šim valdošo viedokli par Latvijas okupācijas sākumu 1940. gada jūnijā: "*Mūsdienu Latvijas historiogrāfijā pārsvarā dominē agrākais vienkāršotais uzskats, ka Latvijas okupācija 1940. gada 17. jūnijā notikusi pēkšņi. Ideoloģiskā un politiskā okupācija sekojusi militārajai okupācijai, kurai bijusi izšķirošā un pat vienīgā nozīme. Patiesībā pirms militārās okupācijas 1940. gada 17. jūnijā, kā redzējām, notika PSRS impērijas garīga un ideoloģiska infiltrācija. Šī ideoloģiskā infiltrācija nesākās tūlīt pēc okupācijas un nenāca tikai no ārienes, bet tika gatavota un veikta arī Latvijā.*"[5] Raksta noslēgumā autors vēlreiz akcentē – "*katrā ziņā PSRS okupācija Latvijā nesākās tikai 1940. gada 17. jūnijā*".[6] Šajā raksta apkopotie materiāli un iezīmētais historiogrāfijas revīzijas virziens ir labs impulss turpmākiem pētījumiem.

Ulda Neiburga pētījums "Latviešu Nacionālistu savienība un laikraksts "Tautas Balss" pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā: 1941–1942" ir Latvijas vēstures zināšanu papildinājums. Tas nacistiskās okupācijas laika vēstures stāstā iekļauj jaunu, līdz šim daudziem nezināmu vai maz zināmu aktoru – pagrīdes organizāciju Latviešu Nacionālistu savienību (LNS) un tās izdoto nelegālo laikrakstu "Tautas Balss". Nelegālu organizāciju pētniecības sarežģītību nosaka to darbības raksturs – slepenība, jo to esības rakstiskā fiksācija parasti nav tik izvērsta, detalizēta un uzskatāma kā legālajām organizācijām. U. Neiburgs ir paveicis lielu darbu, lai savāktu avotus, kas ļautu rekonstruēt LNS darbību, sastāvu un biedru likteņus. To klāstā ir nacistu un padomju okupācijas varas pārvaldes un represīvo iestāžu dokumenti, kas glabājas Latvijas, Vācijas un Krievijas arhīvos, laikraksta "Tautas Balss" eksemplāri, LNS biedru sniegtās liecības par savu darbību pretošanās kustībā neilgi pēc Otrā pasaules kara, emigrācijā un pēc Latvijas neatkarības atgūšanas publicētās un mutvārdu liecības. Lielu daļu no tām ir savācis U. Neiburgs pats, gan uzklausot pretošanās kustības dalībniekus, gan arī sarakstes ceļā. Pētījumā iztirzāta LNS izveide, politiskā programma, aktivitātes, sadarbība ar citām nelegālām organizācijām, laikraksta "Tautas Balss" izveide un saturs, kā arī šīs pretošanās organizācijas dalībnieku apcietināšanas un ieslodzījums, kā arī tālākie traģiskie likteņi. U. Neiburgs īpaši uzsver, ka LNS ir "*spilgts nacionālās pretestības piemērs un liecība par latviešu tautas uzticību neatkarīgai Latvijas valstij*",[7] turklāt šās pretošanās kustības organizācijas dalībnieki nenāca no Latvijas Republikas politiskās un diplomātiskās elites, bet gan no dažādiem sabiedrības slāņiem un tādējādi arī reprezentē Latvijas sabiedrībā valdošo attieksmi pret nacistisko okupāciju. Viņš arī norāda: "*Vērtējot LNS un nelegālā laikraksta "Tautas Balss" devumu pretošanās kustībā Latvijā Otrā pasaules kara laikā, ir jānoraida gan sava laika padomju historiogrāfijas spriedumi par šā pretestības novirziena "prettautisko raksturu", gan vēl mūsdienās nereti sastopami priekšstati, kas par nacionālo pretošanās kustību uzskata tikai LCP, negatīvi izturoties pret citu, t.s. "gadījuma rakstura", pretošanās kustības grupu un organizāciju darbību nacistu okupētajā Latvijā.*"[8] Rakstu labi papildina ilustrācijas – LNS oriģināldokumentu attēli un biedru fotogrāfijas, bet it īpaši fotoportreti, kas arī paši par sevi sniedz liecību par pretošanās kustības dalībniekiem. U. Neiburga pētījumam ir būtiska pienesuma vērtība Latvijas vēstures zināšanu summas veidošanā, cerams, ka ar laiku šis pētījums pāraugs monogrāfijā, tā radot paliekošu piemiņas zīmi Latvijas pretošanās kustībai.

Ikdienas dzīves vēstures tematikai veltīts Kaspara Zeļļa raksts "Alkohols latviešu sabiedrības ikdienas dzīvē nacistu okupācijas laikā: 1941–1945". Tā ievadā autors norāda: "*Šā raksta mērķis ir mēģinājums dažus sabiedrības sociālās dzīves aspektus nacistiskās Vācijas okupācijas laikā rekonstruēt ar alkohola palīdzību, jeb, precīzāk, tā politiku un radītos problēmjautājumus, kā hipotēzi izvirzot Valdas Nadoļskas–Zvanītājas atmiņās teikto: "Liekas, tai laikā dzēra tā, kā nekad latviešu zemē nav ticis dzerts.""*[9] Pētījumā, izmantojot Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentus, nacistiskās okupācijas laika presi, memuārus u.c. avotus, aplūkota alkohola tēmas izmantošana nacistu antiboļševistiskajā propagandā, okupācijas varas realizēto alkohola politiku, kas ietvēra iegādes ierobežošanu un reglamentāciju, ražošanu un patēriņu, kā arī legālā un nelegālā alkohola lietošanas dažādos aspektus un radītās problēmas. Noslēgumā K. Zellis secina, ka nacistiskās okupācijas laikā, viņaprāt, alkohols kļuva par sociālās dzīves sastāvdaļu. Cēloņi šai parādībai daļēji meklējami arī tā laika situācijā,

kas sekmēja morālo vērtību devalvāciju un vēlmi baudīt dzīves (ar samērā lielu varbūtību) pēdējo mirkli. K. Zellis norāda, ka "*pētījumā gūtās atziņas ļauj apgalvot, ka alkoholam bija līdz šim nenovērtēta loma apskatāmā perioda vēsturē – neskatoties uz varas centieniem nepieļaut un ierobežot sīvā lietošanu, sabiedrība atrada līdzekļus un veidus, kā šos ierobežojumus apiet, tādējādi realizētā politika sasniedza pretēju efektu iecerētājam. Caur alkohola politikas prizmu var novērot gan okupācijas režīma varas realizēto saimniecisko politiku, gan atklāt sociālās problēmas tā laika sabiedrībā. Alkoholiskajiem dzērieniem okupācijas laikā paplašinājās funkcijas: no baudvielas tas pārvērtās arī par okupācijas režīma sabiedrības manipulācijas līdzekli, to izmantoja gan kā spekulācijas, gana arī preču vērtības ekvivalentu nevērtīgās "ostmarkas" vietā.*"[10] Raksta vērtību veido tajā sniegtās jaunās zināšanas Latvijā salīdzinoši maz pētītājā sociālajā vēsturē. Par publikācijas neveiksmi, manuprāt, uzskatāms ilustratīvā materiāla – alkohola tematikai veltīto sava laika karikatūru – izvietojums paralēli visam pētījuma tekstam, tādējādi piešķirot rakstam izklaides materiāla dizainu un mazinot tajā aplūkotās tēmas sociālo skaudrumu.

Aleksandrs Goguns par sava raksta "Padomju partizānu terors un patvaļa Rietumukrainā: 1943–1944" uzdevumu izvirza padomju historiogrāfijā un mitoloģijā pastāvošo nacistiskās okupācijas ainu vienkāršoto shēmu atmaskošanu. Viņš norāda, ka tajās pastāv viennozīmīgi pozitīvs padomju partizāna tēls, taču, pētot Ukrainas nacionālās pretošanās kustību, ir nācies atklāt "*virkni dokumentu, kuri tieši vai netieši liecina par padomju partizānu teroru un laupīšanām nacistu okupētājā Ukrainas teritorijā*".[11] Rakstā aplūkota komunistiskā partizānu kustība Ukrainā, balstoties uz sarkano partizānu pretinieku un terora upuru liecībām, autors arī min vairākus sarkano partizānu noziegumu piemērus. Rakstam ir aprauts noslēgums, tas beidzas ar citātu no kādas pratināšanas un nesniedz rakstā izklāstītā faktoloģiskā materiāla rezumējumu un vērtējumu.

Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmatas otrajā daļā publicēti 33 vēstures dokumenti, kas tematiski iedalīti 11 apakšnodaļās un aptver laikposmu no 1937. līdz 1985. gadam. To oriģināli glabājas Latvijas, Krievijas un Vācijas arhīvos. Dokumentu publikācijai ir tikai arheogrāfiska rakstura komentāri, nav sniegti satura skaidrojumi, precizējoša informācija un ziņas par minētajām personām. Nodaļas ievadā norādīts, ka šajā gadagrāmatā iekļautie dokumenti "*paredzēti galvenokārt ierosmei vai pierādījumu pastiprināšanai, zinātniski objektīvas Latvijas 20. gadsimta otrās puses vēsturiskās patiesības veidošanai vēstures literatūrā un tautas apziņā*".[12]

Trešā nodaļa "Muzeja darbs" piedāvā četrus rakstus par norisēm Latvijas Okupācijas muzejā 2006. gadā. Ineses Dreimanes publikācija "Ieskats Okupācijas muzeja krājumos un jaunieguvumos 2005.–2006. gadā" sniedz detalizētu informāciju par priekšmetiem, mākslas darbiem, dokumentiem, iespieddarbiem, fotogrāfijām, atmiņām, vēstulēm un dienasgrāmatām, kas papildinājušas muzeja fondus. Izsmeļošos aprakstus ilustrē jaunieguvumu fotogrāfijas. Raksts ir labs palīgs vēstures izzinātājiem muzeja bagātību informatīvā apguvē.

Valtera Nollendorfa raksts "Okupācijas muzeja darbs 2006. gadā" ir atskaite par šīs institūcijas veikumu, svarīgākajiem notikumiem, administrācijas padarīto un finansēm, apmeklētājiem, ekspozīciju, izstādēm, izglītības programmu, piemiņas vietu programmu, projekta "Nākotnes Nams" īstenošanas gaitu u.c. Raksts veido pārliecinošu priekšstatu par muzeja darbības daudzpusību un tās politisko, sabiedrisko un zinātnisko nozīmīgumu. Latvijas Okupācijas muzeja Izglītības

programmas 10 gadu pieredze apkopota Danutes Dūras rakstā "Pa kalnainu un līkumainu ceļu: Okupācijas muzeja Izglītības programma". Savukārt Edītes Uzticas raksts "Muzeja grāmatu galda desmit gadi" apliecina, ka arī interesentu nodrošināšana ar vēstures grāmatām, CD, DVD, suvenīriem un fotoalbumiem ir būtisks pienesums muzeja darbā ar apmeklētājiem.

Ceturtā nodaļa ietver divas recenzijas – Jura Ciganova sniegtais Valda O. Lumana grāmatas "*Latvia in Word War II*" izvērtējums un Ulda Neiburga raksts par diskusijas raisošo Marka Kurzema grāmatu "*The Extraordinary Story of a Young Jewish Boy and an SS Extermination Squad*". Abām recenzijām ir analītisks raksturs, turklāt U. Neiburga raksts arī faktiski piedāvā jaunu pētījumu par recenzijā aplūkotās grāmatas galvenā varoņa – netipiska holokausta pārdzīvotāja Ulda Kurzemnieka – likteni un cilvēkiem, kuriem bija tajā īpaša loma.

Gadagrāmatu noslēdz "Forums", – tajā tiek piedāvāta vēsturnieku Matīsa Kotta un Stīvena Hausa domu apmaiņa par postkoloniālās teorijas izmantošanu Latvijas 20. gs. totalitāro okupāciju perioda vēstures analīzē.

Par izdevuma *Post Scriptum* uzskatāma Latvijas nacionālo partizānu nometņu, cīņu un piemiņas vietu karte un Jāņa Vasiļevska sastādītais to saraksts.

Rezumējot jāatzīst, ka Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmatas septītais laidiens vēstures materiāla ziņā ir bagāts izdevums. Rakstu žanru dažādība gan rada sadrumstalotības iespaidu, – tomēr to nevar pārmest, jo gadagrāmatu formāts pieļauj mozaīku.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

[1] Redakcijas priekšvārds. Grām.: Strods, Heinrihs (sast., zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 1999. Genocīda politika un prakse.* Rīga: Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja fonds, 2000. 11. lpp.

[2] Tuvāk sk.: *Latvijas Avīze. Piel. Okupācijas muzejs nākotnes zīmē.* 2008. 1. jūl. (http://www.occupationmuseum.lv/lat/par_muzeju/okupacijas%20muzejs%20nakotnes%20ziimee.pdf)

[3] Turčinskis, Zigmārs. Karš pēc kara: Latvijas nacionālo partizāņu cīņas 20. gadsimta 40. gadu beigās–50. gadu sākumā. Grām.: Strods, H. (sast., zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006. Karš pēc kara: 1944–1956.* Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2007. 92. lpp.

[4] Strods, H. PSRS ideoloģiskā protektorāta veidošana Latvijā 1936.–1940. gadā. Grām.: Strods, H. (sast., zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006. Karš pēc kara: 1944–1956.* 20. lpp.

[5] Turpat. 24. lpp.

[6] Turpat. 26. lpp.

[7] Neiburgs, U. Latviešu Nacionālistu savienība un laikraksts "Tautas Balss" pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā: 1941–1942. Grām.: Strods, H. (sast., zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006. Karš pēc kara: 1944–1956.* 54., 55. lpp.

[8] Turpat. 53., 54. lpp.

[9] Zellis, K. Alkohols latviešu sabiedrības ikdienas dzīvē nacistu okupācijas laikā: 1941–1945. Grām.: Strods, H. (sast., zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006. Karš pēc kara: 1944–1956.* 58. lpp.

[10] Turpat. 72. lpp.

[11] Goguns, A. Padomju partizānu terors un patvaļa Rietumukrainā: 1943–1944. Grām.: Strods, H. (sast., zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006. Karš pēc kara: 1944–1956.* 74. lpp.

[12] Strods, H. Ievads. Grām.: Strods, H. (sast., zin. red.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006. Karš pēc kara: 1944–1956.* 139. lpp.

Vita Zelče